

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (У ПЕРІОД З ІХ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)

THE MAIN STAGES OF RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN THE CZECH REPUBLIC (IN THE PERIOD FROM THE IX TO THE MIDDLE OF THE XX CENTURIES)

Мегела Р.Р.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Відносини держави і церкви протягом довгого періоду є важливою темою дослідження. Не є винятком державно-церковні відносини в Чеській Республіці. Адже з початку прийняття християнства в ІХ ст. й до сьогодні католицька церква відігравала дуже впливову роль у житті й розвитку населення чеських земель. У статті проаналізовано історію державно-церковних відносин в Чеській Республіці в період з ІХ до середини ХХ століття. Проаналізовано роль церкви та релігійних організацій в історії Чеської Республіки. В статті проаналізовано особливості державно-церковних відносин у Чеській Республіці. Описано важливу роль Кирила і Мефодія, які були укладачами слов'янської абетки та ініціаторами запровадження літургії старослов'янською мовою. Проаналізовано діяльність Я. Гуса (1371–1415). Реформаторська діяльність Я. Гуса призвела до масового переходу чехів у протестантизм. І наслідком цих конфліктів було поступове відокремлення церкви від держави. Важливим періодом у житті церкви в Чеській Республіці була друга половина ХІХ ст., адже саме тоді на теренах Чехії відбувався процес звільнення церков з-під опіки держави. Досліджено відносини церкви в Чеській Республіці та Ватикані. Офіційне встановлення дипломатичних відносин із Ватиканом 1920 р. дало змогу провести переговори між чехословацьким урядом і Святим Престолом. Питання державно-церковних відносин у Чеській Республіці в ХVІІІ – середині ХХ століття досліджуються. В статті описано питання “*Modus vivendi*”. Парафування його тексту відбулося 17 грудня 1927 р. у Римі.

Протягом століть релігійний чинник був визначальним чинником суспільно-політичного розвитку чеського суспільства та відігравав суттєву роль у взаєминах між світською та церковною владою. В основу класифікації історичних типів державно-церковних відносин покладено політичний аспект взаємодії церков та інститутів держави. Середньовічну Чехію характеризовано як один із важливих центрів європейської християнської цивілізації, а християнство – як невіддільний елемент культури чеського народу на кожному історичному етапі його розвитку та становлення національної ідентичності.

Ключові слова: церква, держава, релігія, Чеська Республіка, відносини держави і церкви

The relationship between the state and the church over a long period of time is an important topic of study. State – church relations in the Czech Republic are no exception. After all, since the beginning of the adoption of Christianity in the ninth century, to this day, the Catholic Church has played a very influential role in the life and development of the Czech lands. The history of state - church relations in the Czech Republic in the period from the ninth to the middle of the twentieth century is analyzed the article. The role of the church and religious organizations in the history of the Czech Republic is analyzed. The peculiarities of state – church relations in the Czech Republic are analyzed in the article. The important role of Cyril and Methodius, who were the compilers of the Slavic alphabet and the initiators of the introduction of the liturgy in the Old Slavonic language, is described. The activity of J. Hus (1371–1415) is analyzed. J. Hus’s reform activities led to the mass conversion of Czechs to Protestantism. An important period in the life of the church in the Czech Republic was the second half of the nineteenth century, because in the second half of the nineteenth century,

in the Czech lands there was a process of liberation of churches from the care of the state. The relations between the church in the Czech Republic and the Vatican have been studied. The formal establishment of diplomatic relations with the Vatican in 1920 made it possible to negotiate between the Czechoslovak government and the Holy See. Issues of state – church relations in the Czech Republic in the ХVІІІ – mid twentieth century are studied. The issue of “*Modus vivendi*” is described the article. The initialing of its text took place on December 17, 1927 in Rome.

For centuries, the religious factor has been a determining factor in the socio-political development of Czech society and has played a significant role in the relationship between secular and ecclesiastical authorities. The classification of historical types of state-church relations is based on the political aspect of the interaction of churches and state institutions. Medieval Czech state was characterized as one of the important centers of European Christian civilization, and Christianity as an integral element of the culture of the Czech people at every historical stage of its development and formation of national identity.

Key words: church, state, religion, Czech Republic, relations between state and church

Постановка проблеми. Дослідження державно-церковних відносин у Чехії є актуальною темою дослідження. З початку прийняття християнства в ІХ ст. й до сьогодні католицька церква відігравала дуже впливову роль у житті й розвитку населення чеських земель. Так само як і в інших

країнах Центрально-Східної Європи, нинішнє положення церкви в Чеській Республіці ускладнюється тим, що релігійне минуле тісно переплітається із сучасністю й потужно пливає на визначення майбутніх відносин між церквою, державою та суспільством через правову, економічну,

культурну і політичну спадщину. Як і іншим християнським церквам, католицькій церкві в Чеській Республіці нині доводиться стикатися з численними зовнішніми і внутрішніми проблемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державно-церковних відносин у Чехії є темою дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: В. Ванечек, М.В. Громовчук, В.І. Паїк, Р. Froese, J. Dejmek, T. Navlíček, D. Kováč, J. Králík, M. Moravčiková, M. Cipár та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри велику кількість досліджень на цю тематику, важливим залишається аналіз особливостей та розвитку відносин держави і церкви (у період від IX до середини XX століть).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження аналіз відносин держави і церкви в Чехії (у період з IX до середини XX століть).

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж століть на теренах нинішньої Чехії існували близькі взаємини між релігійними та світськими владами. Однією з найвизначніших подій культурного життя слов'янства було прийняття і поширення на теренах Великоморавського князівства християнства, спочатку східного, а згодом західного обряду (885 р.) – зі Східно-Франкської держави. У 863–885 рр. на запрошення князя Ростислава місіонерською діяльністю в Моравії займалися слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій, укладачі слов'янської абетки та ініціатори запровадження літургії старослов'янською мовою [7, s. 29–31]. Історики церкви часто замовчують такий важливий факт: перш ніж брати-проповідники прибули до Великоморавської держави, протягом довгого часу вони перебували в Херсонесі, де знайшли русича чи русичів, котрі знали слов'янське письмо й мали перекладну, «руськими письменами писану» святу Євангелію та інші церковні книги. Кирило і Мефодій вивчили від них слов'янську мову й письмо і лише після того, через Київ, Болгарію та Паннонію, прийшли до Велеграду, столиці Великої Моравії [3, с. 219].

Назгал християнство поширювалося серед чехів дуже повільно, але можна певно стверджувати, що вже в XII столітті, хоча деякі пережитки язичництва ще зберігалися, більшість чехів перестали розглядати католицизм як чужорідне явище і свідомо й охоче дотримувалися догмату і вчень католицької церкви.

Вершини своєї могутності Чехія сягнула в період правління Карла IV (1345–1378 рр.) з династії Люксембургів, який пізніше увійшов в історію під назвою «золотої доби». У своїй діяльності Карл спирався на потужну підтримку свого духівника й вихователя, обраного 1342 р. Папою Римським, – Климента VI. Завдяки папській буллі

чеська католицька церква 1344 р. дістала статус самостійного архієпископства (до того з 973 р. вона була підпорядкована Майнцькому архієпископству). Саме Климент VI сприяв обранню в липні 1346 р. чеського короля імператором Священної Римської імперії під ім'ям Карла IV (він був коронований 1355 р.). Прагнучи перетворити Чеське королівство на центр християнського світу, Карл у «Золотій буллі» (1356 р.) здійснив кодифікацію правових норм устрою Священної Римської імперії, підтвердив і розширив права і привілеї вищого римо-католицького духовенства [11].

Починаючи з XV ст. в чеському суспільстві дедалі більше поширювалися ідеї Реформації. З гострою критикою римо-католицької церкви і папства виступив видатний проповідник Я. Гус (1371–1415). У низці творів він висловив думки, що стали основоположними для всіх наступних церковних реформаторів. Узагальнено їх можна звести до таких тез: Священне Писання повинно бути єдиною основою у справах віри та християнських обрядів; індульгенції (куплені за гроші папські відкупні грамоти від гріхів) не можуть мати ніякого значення без справжнього покаяння грішника; духовенство необхідно позбавити церковного майна; світська влада Папи є незаконною; безгрішність Папи – навіть у вирішенні церковних питань – не є безумовною; основну роль у справі спасіння відіграє особиста віра в Бога. Відтак, за твердженням реформаторів, наявний порядок у церкві потрібно було змінити, а люди повинні були повернутися до того життя, яке заповідав Христос [1, с. 50].

Звинувачений у ересі та спалений на вогнищі інквізиції Я. Гус та його послідовники-гусити стали символами антикатолицизму і чеського патріотизму. Реформаторська діяльність Я. Гуса призвела до масового переходу чехів у протестантизм (наприкінці XVI ст. 85% населення Богемії були протестантами) [11], гуситських воєн (1419–1434 рр.), а згодом і Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.), в якій брали участь більшість європейських країн. Наслідком цих конфліктів було поступове відокремлення церкви від держави.

У XVII ст. католицизм у Габсбурзькій монархії став головною ідеологічною опорою держави, єдиною дозволеною релігією. За підтримки офіційного Відня католицька церква проводила боротьбу з усіма проявами відступництва та «протестантської ересі». Римо-католицька церква як сакральна влада тісно співпрацювала зі світськими властями задля зміцнення могутності Габсбурзької імперії. На думку Т. Гавлічека, тісна державно-церковна взаємодія визначала розвиток чеських земель з різною інтенсивністю аж до розпаду Австро-Угорщини 1918 р. [6, s. 332].

Наприкінці XVIII ст. імператор Йосип II здійснив низку важливих реформ, котрі згодом було

доповнено і, на думку П. Мінаріка, покладено в основу правової системи Першої Чехословацької Республіки (1918–1938 рр.) [9, р. 461]. Ці реформи значною мірою змінили державно-церковні відносини в Австрійській імперії. Згідно з «Едиктом про віротерпимість» (1781) були скасовані дискримінаційні заходи щодо віросповідання. Католицька церква й надалі зберігала статус державної, проте водночас було дозволено перехід до протестантизму, православ'я або греко-католицької релігії, визнавалося юдейство. Натомість було заборонено діяльність сект і релігійних орденів, а їхнє майно передавалося створеним релігійним фондам, що фінансувалися державою [9, р. 461].

Законом від 1874 р. було посилено державний нагляд за церковним майном для попередження його «неправильного використання». Також було введено своєрідний церковний податок, а на релігійні фонди покладено зобов'язання субсидувати дохід священників.

У другій половині XIX ст. на теренах Чехії відбувався процес звільнення церков з-під опіки держави. Від моделі контролю абсолютистської держави над конфесіями здійснювався перехід до системи паритету, рівноправності та емансипації церков. Конституція Австрії 1848 р. гарантувала всім громадянам держави свободу віросповідання й совісті, автономію церков у майнових і церковних справах. Якщо до цього часу метрики видавали лише єпархіальні уряди, відтепер постановами Міністерства внутрішніх справ було дозволено вести метрики і некатолицьким церквам [13].

Складником процесу емансипації католицької церкви від нагляду з боку держави став Конкордат 1855 р. зі Святим Престолом, завдяки якому католицька церква здобула широку автономію в канонічних справах, закріпила свої привілеї і запровадила нагляд за шкільною освітою.

Лише через 15 років після підписання Конкордату, тобто 1870 р., Австрійська держава анулювала його внаслідок прийняття Першим Ватиканським собором догми про непомильність Папи Римського. Однак ще до того, наприкінці 1860-х рр., більшість положень Конкордату було скасовано (наприклад, положення про нагляд католицьких ієрархів за шкільництвом). 1874 р. уряд прийняв Закон про вдосконалення зовнішніх зносин католицької церкви, яким упорядкував на паритетних засадах взаємини Апостольської столиці та Австрійської монархії [13].

Утворення незалежної Першої Чехословацької Республіки (1918–1938 рр.) супроводжувалося динамічною, іноді драматичною трансформацією державно-конфесійних відносин, проте в царині правового статусу церкви і релігійних спільнот порівняно з попередньою австро-угорською добою засадничих змін не відбулося. Зокрема, в галузі фінансового забезпечення церков збере-

гли свою чинність законодавчі акти Австрійської (Австро-Угорської) монархії. Доречно згадати буллу Папи Пія XI, якою було впорядковано кордони католицьких дієцезій у Чехословаччині так, щоб вони повністю збігалися з кордонами держави [10, s. 60].

Проблематика відокремлення держави і церкви та пов'язані з нею питання конституційного вирішення взаємин держави і конфесій у 1918–1920 рр. належали до найважливіших проблем політико-правового становища держави. Однак вони не знайшли відображення ні в тимчасовій Конституції 1918 р., ні в Конституції 1920 р., що гарантувала свободу віросповідання всім народам республіки (чехам, словакам, українцям, німцям, угорцям, євреям та іншим) [8, s. 14; 12].

Історичний період, що досліджується, був позначений процесом значного відчуження між державою і католицькою церквою та спробами створити незалежну від Святого Престолу національну церкву. В перші повоєнні роки набирав силу рух «Геть від Риму!», який за своїм характером був політичним, а не релігійним рухом [4, р. 276].

Каталізатором антикатолицьких виступів стали події 3 листопада 1918 р. в Празі, коли група чеських радикалів повалили і зруйнували статую Пресвятої Богородиці на Староместській площі. Ця акція спричинила по всій країні хвилю руйнувань предметів релігійного культу – ікон, картин, статуй, пам'ятників католицьким святим. Вочевидь, за прикладом «російського старшого брата» у школах було спалювано хрести і розп'яття Ісуса Христа. Вчителі, котрі дотримувалися католицьких обрядів, і священники-католики зазнавали цькування [4, р. 275].

В умовах поширення антикатолицьких настроїв на початку 1920 р. 150 католицьких священників, прихильників руху «Геть від Риму!», заснували Чехословацьку церкву (з 1971 р. вона використовує назву «Чехословацька гуситська церква»). Церква об'єднала католицькі і протестантські аспекти богослужіння і вчення та підкреслювала свій духовний зв'язок із відродженою гуситською традицією. Для християнської Європи на чеських землях склалася парадоксальна ситуація, коли чехи, залишаючись переважно католицькою нацією, прийшли до протестантської інтерпретації своєї національної історії. Президент країни Т. Масарик також став протестантом. Він був глибоко релігійною людиною і вважав, що рух гуситів насправді уособлює чеську національну ідентичність. З огляду на це президент проголосив Я. Гуса національним та релігійним героєм, а його слова «правда восторжествує» – національним гаслом [11]. Проте, попри потужну урядову підтримку, Чехословацька гуситська церква не стала державною, хоча завдяки великій кількості членів (майже 1 млн осіб) набула значного впливу в суспільстві.

Згідно з даними перепису 1930 р. 74% чехів і 86% словаків, які були католиками, залишилися вірними римо-католицькій церкві [4, р. 275]. Це зумовлено насамперед тим, що остання мала давні традиції в чеському суспільстві. Дані статистики також свідчать про те, що релігійна ситуація в Словаччині була дещо відмінною від чеської. Вплив римо-католицької церкви був там значно сильнішим, а популярність гуситської церкви – значно меншою. Однак і на словацьких землях церковна ієрархія була дискредитована співпрацею зі світською владою в період Австро-Угорської монархії.

Як і інші країни, Перша Чехословацька Республіка в нових історичних умовах повинна була вирішити питання свого ставлення до Святого Престолу як керівного центру всього католицького світу. Співпраця могла бути налагоджена на засадах порозуміння щодо встановлення меж державних кордонів з кордонами єпархії, що відіграло важливу роль для підтримання суверенітету республіки.

Передісторію ухвалення і зміст цього міжнародного договору розглянемо докладніше. Офіційне встановлення дипломатичних відносин із Ватиканом 1920 р. дало змогу провести переговори між чехословацьким урядом і Святим Престолом, які значною мірою сприяли організації відносин між державою та церквою. Важливою,

зокрема, була розмова, яка відбулася в Римі між послом Чехословаччини у Ватикані К. Крофтою та ватиканським дипломатом, на той час державним секретарем Святого Престолу, кардиналом П. Гаспаррі. Сторони домовилися, що якщо переговори пройдуть успішно, то результат буде оформлено не у формі конкордату, а у формі *modus vivendi* (угоди про співіснування). Отже, підсумком тривалих і складних дипломатичних перемовин став “*Modus vivendi*”. Парафування його тексту відбулося 17 грудня 1927 р. в Римі. Ми поділяємо думку тодішнього міністра закордонних справ Чехословаччини Е. Бенеша, який стверджував, що “*Modus vivendi*” – це попередня угода, яка за умови взаємного коригування згідно з домовленістю сторін може послугувати основою конкордату [5, s. 278]. Схожої точки зору дотримується і сучасна дослідниця М. Громовчук [2, с. 41].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз змісту “*Modus vivendi*” свідчить про те, що в основу цього документа було покладено такі принципово важливі для Святого Престолу принципи, як невтручання державної влади у внутрішнє життя національних католицьких церков (що повинно було слугувати гарантією їхньої автономії, життєдіяльності в духовній і суспільній сферах).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / Пер. с чешского. Москва : Юридическая литература, 1981. 503 с.
2. Громовчук М.В. Кооперативна модель державно-церковних відносин (на прикладі Словацької Республіки). *Visegrad Journal on Human Rights: Vedecký časopis Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy*. 2016. № 2/1. S. 39–45.
3. Паїк В.І. Корінь безсмертної України і українського народу: науково-популярне видання. Львів: Червона калина, 1995. 237 с.
4. Froese P. Secular Czechs and Devout Slovaks: Explaining Religious Differences. *Review of Religious Research*. 2005, March. Vol. 46. No 3. P. 269–283.
5. Dejmek J. Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927-1928. V knize: *Český časopis historický*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1994. 831 s. S. 278–281.
6. Havlíček T. Church-state relations in Czechia. *GeoJournal*. 2006, December. Vol. 67. No 4. PP. 331–340.
7. Kováč D. Dějiny Slovenska. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1998. 373 s.
8. Králík J. Náčrt vývoja právnej úpravy finančného zabezpečenia cirkví na území SR. V knihe: *Modely ekonomického zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 1997. 234 s.
9. Minarik P. Church-State Separation and Church Property. Restitution in the Czech Republic. *Society*. 2017. No 54 (4), October. P. 459–465.
10. Moravčíková M., Cipár M. Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností. Dokumenty. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2001. 277 s.
11. Protestantism in Bohemia and Moravia (Czech Republic). *Musée protestant*. URL: <https://www.museeprotestant.org/en/notice/protestantism-in-the-republic-of-czechoslovakia/>.
12. Sobota E. Ustava Republiky Československe. Praha: Orbis, 1926. 203 s.
13. Tretera J.R. Konfesní právo a církevní právo / Ed. by S. Přibyl. Praha: Jan Krigl, 1997. 331 s.